

'Maar wil de appel wel vallen, wil God wel bestaan...'

IRRATIONEEL WETEN?

DE INTERACTIE TUSSEN WETENSCHAP EN SPIRITUALITEIT

*'s Nachts, in het donker, onder zijn paardendecken –
als hij zijn norsheid in spiegels heeft gezien –
denkt Newton:*

*'Maar wil de appel wel vallen,
wil God wel bestaan...'*

*en zie, de wil wandelt over de wateren,
op zijn schouder de zwaartekracht
en in zijn hand de liefde, van esenhout
en eenzaamheid,*

wandelt naar ons toe.¹

“Wanneer we wetenschap omschrijven als datgene wat van doen heeft met het weten en de kennis, samengebracht binnen een structuur van regels, wetmatigheden, theorieën, hypothesen en systemen en spiritualiteit als datgene wat het geestelijke, het onstoffelijke en de ziel betreft, dan kan het bijzonder interessant zijn om die twee begrippen met elkaar in contact te brengen – ze als het ware met elkaar te laten interacteren.” Met deze woorden introduceerde ik het thema waaraan ik in dit seminar graag aandacht wil besteden. Ik hoop u als het ware te laten ervaren hoe uit die uiterst boeiende ontmoeting en interactie een 'irrationeel weten' kan voortkomen.

Wanneer we ons buigen over vraagstukken die gerelateerd zijn aan de ontmoeting tussen wetenschap en spiritualiteit, dan komen we schier onvermijdelijk op enig moment uit bij de vraag of God bestaat en wat de zin of onzin zou kunnen zijn van religie en spiritualiteit. Hierbij merk ik meteen op dat alleen al over de definities en invullingen van begrippen als God, religie en spiritualiteit ontelbare seminars gevuld zouden kunnen worden. Vandaag wil ik echter grotendeels wegblijven van definitiekwesties en in plaats daarvan een andere route met u bewandelen. Ik hoop u voor even tot mijn reisgenoten te mogen rekenen.

Aan het begin van dit pad zou ik aandacht willen vragen voor een interessant boek van Lynn Picknett and Clive Prince dat de titel *The forbidden universe, The occult origins of science and the search for the mind of God* draagt. Het betreffende boek zag het licht in 2011. In de inleiding merken Picknett en Prince een aantal mijns inziens behartenswaardige zaken op met

¹ T. Tellegen: *“'s Nachts, in het donker”*, in: *Als we vlammen waren*, 1996.

betrekking tot de dialoog die kan ontstaan – of die veelal juist achterwege blijft – wanneer wetenschap en religie met elkaar in contact worden gebracht. Zij benoemen de ferme verschansing waarvan in dat licht vaak sprake is. Meer dan eens wordt een ‘false dilemma’ gecreëerd tussen ‘wetenschappelijk atheïsme’ enerzijds en ‘dogmatisch geloof’ anderzijds. Maar de drogreden die een ‘fase dilemma’ nu eenmaal is, laat op geen enkele manier ruimte voor alternatieven of syntheses... Ik laat de auteurs aan het woord:

“(...) taking advocacy of rationalism and science to its logical conclusion runs the risk of scientism – science as an ideology instead of an objective method for evaluating and improving the natural world.”² “The debate is almost always portrayed with just two alternatives, scientific atheism and organized, dogmatic religion. But something is missing: the profound sense of the ‘Other’, or the transcendental – what may be termed the mystical, or even magical – that underpins, but is not the same as, religious sensibilities. (...) this is by no means incompatible with a truly scientific worldview.”³ “Science has yet to provide an answer to the basic question of why humans are hardwired to believe. And it is an exquisite irony that one of the products of its magical mindset was science itself.”⁴

In hun boek gaan Picknett en Prince bij uitstek op zoek naar de vele tussenwegen en nuances die er liggen tussen de uitersten van het door hen, mijns inziens terecht, benoemde ‘false dilemma’. En ze besteden daarbij veel aandacht aan de door hen geconstateerde evolutionaire beweging van esoterie naar wetenschap, waarbij beide elkaar voortdurend hebben gevoed en nog altijd blijven voeden. Geen harde breuken of revoluties dus, maar een constante wederzijdse beïnvloeding.

Juist in de weken dat ik schreef aan de tekst die ik u vandaag voorleg, verscheen in *NRC* een essay van de hand van René van Woudenberg, hoogleraar Geesteswetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij won daarmee een wedstrijd, uitgeschreven door de Koninklijke Hollandsche Maatschappij voor Wetenschappen (KHMW).⁵ Die wedstrijd cirkelde rond de vraag of er in de wetenschap ruimte is voor religie. Aan het begin van zijn essay wijst Van Woudenberg erop dat er in het wetenschappelijk bedrijf altijd ruimte is geweest voor onderzoekers met religieuze overtuigingen en hij noemt daarbij namen als Newton, Boyle, Faraday en ook Einstein. In het vervolg van zijn betoog staat hij vooral stil bij de vraag of wetenschap nog wel ruimte laat voor het bestaan van God en hij zegt daarover onder meer (ik citeer):

“(...) laat de wetenschap aan een rationeel persoon, die fiducia heeft in de methodische wijze waarop wetenschap te werk gaat, nog wel ruimte om in het bestaan van God te geloven?”

² L. Picknett and Cl. Prince: *The forbidden universe, The occult origins of science and the search for the mind of God*, 2011, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ R. van Woudenberg, essay als antwoord op de vraag van de KHMW: ‘Is er in de wetenschap ruimte voor religie?’, gepubliceerd in *NRC*, 13-14 oktober 2018.

Anders gezegd: is het niet irrationeel voor iemand die de wetenschap serieus neemt om in God te geloven?” (einde citaat) Tegen het einde van zijn essay concludeert hij: “De situatie waarin we ons bevinden is dus deze: het is wetenschappelijk vastgesteld dat de wereld een hechte orde vertoont. Kan dit gegeven dan niet verklaard worden? Hier zou men kunnen zeggen, en het is niet irrationeel om dat te doen, dat het bestaan van die orde bewijs is voor het bestaan van God. Men kan denken: het bestaan van een God die rationeel is en orde wil en schept is de beste verklaring van die orde. Het bovenstaande is natuurlijk niet meer dan een flinterdunne potloodschets van een verklaring. Maar het hele idee van zo’n verklaring is niet irrationeel, integendeel, ze komt juist voort uit die rationele nieuwsgierigheid die de gehele wetenschap in vlam en gang zet.”

Het zal u niet verbazen dat de publicatie van Van Woudenberg's essay tot veel kritische reacties heeft geleid. Ik zal ze op deze plaats niet allemaal langslopen. Wel vraag ik kort aandacht voor de gedachten in dezen van Johan Goud, emeritus-hoogleraar Geesteswetenschappen aan de Universiteit Utrecht en emeritus-predikant van de Remonstrantse Broederschap. Goud merkt op:

“Dat het niet irrationeel is om te geloven, onderschrijf ik. Maar rationaliteit wordt hier onmiddellijk met wetenschappelijkheid verbonden. Dat gaat vrijwel geheel voorbij aan vormen van redelijkheid die op een veel alledaagsere manier tot uitdrukking komen (in de bereidheid te argumenteren, open te staan voor andere inzichten, je te verwonderen, oog te hebben voor al wat niet ‘bewijsbaar’ is en toch werkelijk). En in het bijzonder aan die specifieke rationaliteit van de literatuur, de ‘Genauigheid’ (Robert Musil), een nauwkeurigheid die ontvankelijk blijft voor het onbegrepen, een verbinding van het ‘dagbewustzijn’ en ‘de vloeiende logica van de ziel’.” (einde citaat)

Zelf zie ik mogelijkheden om een brug te slaan tussen de constatering en conclusies van Van Woudenberg en de worsteling die Goud daarbij ervaart. Die brug zou ik willen aanduiden als het aan het begin van mijn betoog al genoemde ‘irrationeel weten’. Om dit irrationeel weten van een context te voorzien keer ik eerst nog even terug naar het werk van Picknett en Prince. Waar Van Woudenberg in zijn essay aandacht vraagt voor Isaac Newton als wetenschapper met religieuze opvattingen en achtergronden, besteden genoemde auteurs een heel hoofdstuk van hun boek aan Newton, waarbij ze benadrukken dat Newton zijn ontdekkingen kon doen en zijn baanbrekende theorieën kon ontwikkelen, juist omdat hij sterk esoterische denkbeelden koesterde: *“Emphatically Newton did not make his great scientific discoveries despite his esoteric beliefs, but because of them.”*⁶ Geen breuk dus of een rationele revolutie, maar wetenschap als een logisch voortvloeisel uit diepe esoterische inzichten. Ik moet u zeggen dat deze gedachtegang me zeer aanspreekt. En daarmee ben ik aangekomen bij wat ik de kern wil laten zijn van wat ik vandaag met u deel.

⁶ L. Picknett and Cl. Prince: *The forbidden universe, The occult origins of science and the search for the mind of God*, 2011, p. 172.

“Misschien is niets geheel waar, en zelfs dát niet” – juist deze constatering kwam bij mij op toen ik nadacht over het thema dat ik nader met u wil verkennen. Dat thema is immers sterk gerelateerd aan het vraagstuk van geloven – geloven in het Hogere, geloven in God. De aangehaalde constatering is van Multatuli, die deze gedachte opnam als ‘Idee 1’ van zijn beroemde verzamelwerk *Ideeën*, in zeven bundels verschenen tussen 1862 en 1877.⁷ Zij past mijns inziens zeer goed bij de voortdurende twijfel waarmee geloven vaak gepaard gaat. Ik wil vandaag met u van gedachten wisselen over de ruimte die wij elkaar in deze tijd nog laten voor geloven. Het betreft een vraagstuk dat mij zeer na aan het hart gaat. Ik zal u dan ook deelgenoot maken van een aantal zeer persoonlijke bespiegelingen en gevoelens hieromtrent. En ik nodig u uit om gedurende dit betoog met mij mee op reis te gaan door mijn gedachtewereld – geenszins om u te overtuigen van welk gelijk dan ook, maar wel vanuit de hoop u vervolgens uit te nodigen tot een constructieve uitwisseling.

U zult allen vertrouwd zijn met de werking van fabels: aan de hand van de gedragingen en belevenissen van dieren wordt ons door de verteller iets duidelijk gemaakt of iets geïllustreerd waarvoor wij ons in ons dagelijkse mensenleven gesteld zien. Fabels kunnen ons helpen om de complexiteit van bepaalde vraagstukken te ontdoen van allerhande lagen en kwesties die de kern van de zaak verhuld houden. Geloven en de ruimte daartoe in onze huidige tijd is in mijn optiek zo’n complex vraagstuk. Ik heb er daarom voor gekozen in dit referaat gebruik te maken van een fabel aan de hand waarvan ik verwacht mijn ideeën en vooral ook mijn hoop nader aan u te kunnen duiden. Wil mij daarom allereerst volgen naar de fabelwereld van de olifant, zoals de terecht gevierde fabelschrijver Toon Tellegen die aan ons voorspiegelt.

Het betreft een serie vertellingen binnen het raamwerk van het boek *Het wezen van de olifant*, uit 2010.⁸ In dit boek staat de voortdurende intrinsieke drang van de olifant centraal om altijd en overal in de toppen van bomen te klimmen om van daaruit de verte te kunnen zien. Probleem is echter dat de olifant bij het zien van die verte telkens zo in vervoering raakt, dat hij begint te dansen, waarna hij steevast uit de boom valt en zich keer op keer ernstig bezeert. In wezen is de olifant diep ongelukkig, omdat hij zichzelf buiten de groep dieren om zich heen gesteld weet en omdat hij zichzelf en zijn handelen niet begrijpt. Onbegrepen en bij voortduring verwond leeft hij in een constante vertwijfeling.

Er valt bijzonder veel te zeggen over dit zeer rijke en diep-filosofische werk, maar ik zal mij ertoe beperken gedurende mijn uiteenzetting een aantal passages met u te delen die voor mij zeer fraai en soms ook diep-pijnlijk de complexe vragen rond geloven laten zien. Een zeer interessante passage in dat verband handelt over de gepersonifieerde kijk van de zwaartekracht op wat de olifant doet en wat hij zou moeten doen. Ik zal het u voorlezen:

“Als ik de olifant was, dacht de zwaartekracht, dan zou ik mij zoeken en als ik mij gevonden had zou ik mij heel vriendelijk vragen: ‘Zwaartekracht, wil je je misschien één keer opheffen...

⁷ Multatuli: *Ideeën*, 1862-1877.

⁸ T. Tellegen: *Het wezen van de olifant*, 2010.

daar zou ik je zo dankbaar voor zijn...’ Ik zou dat goed vinden. Alleen al die kleine, smekende ogen van hem... Als ik de olifant was, zou ik vervolgens in de hoogste boom klimmen, over de hele wereld heen kijken, dansen van geluk, misstappen en wegzweven, terwijl ik riep: ‘O zwaartekracht... dankjewel! dankjewel!’ Ik zou ondertussen behaaglijk achteroverleunen en een hapje van de taart nemen, die hij natuurlijk wel voor mij had meegebracht. Mijn kracht zou naast mij liggen en tijdelijk onwerkzaam zijn. Maar ja, dan moet ik eerst wel zichtbaar worden, anders weet hij niet dat ik besta. Hij hoorde een doffe dreun uit de richting van het bos. Hij weet het niet, dacht hij, hij weet het niet... Hoe moet ik hem duidelijk maken dat ik altijd en overal besta, en dat ik hem laat vallen, ik, niemand anders dan ik?’”⁹

Als u voor even met mij mee wilt gaan in mijn gedachte dat hier een parallel mogelijk is tussen – in dit geval – de zwaartekracht en het vermogen van een onzichtbare, maar toch aanwezige bron, wat bijna schrijnend is dan vooral de verzuchting *“Mijn kracht zou naast mij liggen en tijdelijk onwerkzaam zijn. Maar ja, dan moet ik eerst wel zichtbaar worden, anders weet hij niet dat ik besta.”*

Misschien is dit een goed moment om u wat nader te omschrijven wat geloven voor mij is. Dit vind ik belangrijk in het leven: gerechtigheid, rechtvaardigheid, liefde, geloof in het goede en vooral ook hoop dat verbetering mogelijk is. Dialoog, uitwisseling en gepaste twijfel als bron vanwaaruit een voortdurende zoektocht mogelijk en geboden is, niet vanuit naïviteit of onwetendheid, maar vanuit een zeker vertrouwen, vanuit geborgenheid en vooral vanuit hoop – of zoals Liselore Gerritsen het zo mooi heeft gezegd:

*Geloof, hoop en liefde
en de meeste van deze is
de hoop
op geloof
in de liefde*

Geloof is daarin voor mij van existentieel belang. Ik geloof in God als de eeuwige en altijd aanwezige positieve kracht in een immer voortdurende strijd tussen goed en kwaad – de bron vanwaaruit wij voortkomen en waarheen wij terugkeren in een eeuwige cyclus. De ratio is daarbij wat mij betreft van belang, maar niet zaligmakend – kan dat volgens mij ook niet zijn. Uiteindelijk loopt het voor mij vast en ik vermoed dat dat komt omdat er veel meer dimensies zijn dan wij in onze huidige staat daadwerkelijk kunnen bevatten. In dat verband zie ik geloven als een ‘irrationeel weten’ – een evidente contradictio in terminis die voor mij desalniettemin de kern weet te raken. Overigens is een irrationeel weten geen vrijbrief om op te houden met nadenken. Dat wat geloofd wordt, wil begrijpen en doorzien. Ik zal dus altijd doorgaan met bevragen. En bevragen betekent voor mij heel vaak worstelen, intens worstelen. Twijfelen, spaak lopen, teruggrijpen, wanhopen soms, heel even het licht zien en dan toch weer hoopvol

⁹ Ibidem, p. 21.

verder vragen. Maar ook: in conclaaf gaan met het Hogere en het soms ook ronduit uitdagen en trotseren. Dat doet de olifant ook, opnieuw in de parallel die ik zojuist al trok:

“De zwaartekracht...

Belachelijk.

Laat hij maar aan mij denken.

Als ik niet wil vallen val ik niet.

Laat hij zelf maar vallen.

‘Kijk, wat valt er daar uit die boom?

Is dat de olifant?’

‘Nee, dat is de zwaartekracht.

De olifant zweeft daar, tussen de sterren.’

‘Wat doet hij daar?’

‘Boven zichzelf uitstijgen.’

De zwaartekracht...

Laat hij zichzelf maar eens opheffen.”¹⁰

Een dusdanige gedachtegang is ook mij zeker niet vreemd. En toch... er zijn gelukkig ook momenten waarop mijn existentiële twijfel en mijn irrationeel weten een liefdevolle bevestiging vinden – temidden van alle vragen, temidden van alle ontkenning en al het opstandige. Het is dezelfde Toon Tellegen – die naast fabelschrijver ook een begenadigd poëet is – die het gedicht schreef, waarmee ik deze lezing begon en waar voor mij een enorme bemoediging uit spreekt. Het is de uiterst ingetogen, uiterst liefdevolle bevestiging die volgt op een zeer begrijpelijke bevraging – en hoor hoe wondermooi hier de zwaartekracht een plaats krijgt toebedeeld:

’s Nachts, in het donker, onder zijn paardendeken –

als hij zijn norsheid in spiegels heeft gezien –

denkt Newton:

‘Maar wil de appel wel vallen,

wil God wel bestaan...’

en zie, de wil wandelt over de wateren,

op zijn schouder de zwaartekracht

en in zijn hand de liefde, van esenhout

en eenzaamheid,

¹⁰ Ibidem, p. 140.

wandelt naar ons toe.¹¹

In dit gedicht, dat met de jaren ook werkelijk een lijfgedicht voor me is geworden, komen spiritualiteit en wetenschap volstrekt harmonieus samen. Ze bestrijden elkaar niet, maar vinden elkaar ten diepste. En daaruit komt de Liefde steeds opnieuw voort – in al haar fragiliteit en met vonken van heelheid...

Tot zover een strikt persoonlijke reflectie en een voorzichtige poging tot het onder woorden brengen van wat geloven voor mij is en wat het voor mij betekent. Maar waarom, zo kunt u zich afvragen, moeten wij hier nadere aandacht aan besteden? Ik zal u dat uitleggen. Meer en meer voel ik mij in de huidige samenleving namelijk bijkans gedwongen om mij te verdedigen richting anderen vanwege het simpele gegeven dát ik geloof. En wat het telkens aanvullend ingewikkeld blijkt te maken is het feit dat ik deel uitmaak van een vrijzinnige, non-dogmatische geloofsgemeenschap, namelijk de Remonstrantse Broederschap. Inderdaad dezelfde Broederschap waartoe ook Johan Goud behoort, die ik eerder aanhaalde naar aanleiding van het essay van Van Woudenberg.

In het huidige tijdsgewricht zie ik mij steeds vaker gesteld voor de zo goed als onmogelijke taak om de nuances van mijn vrijzinnige geloofsopvatting over het voetlicht te brengen bij mensen die in geloof zo langzamerhand de bron van alle kwaad lijken te zien. Ik snak op zulke momenten naar ruimte en gelegenheid om mijn ideeën uit te leggen, maar ik loop tegen een onverbiddelijke muur aan van onbegrip en soms helaas ook een niet willen horen. Ik voel mij dan wel eens als de onbegrepen olifant die door de anderen om hem heen gezien wordt als dom en nog niet rijp voor het inzicht dat zij blijkbaar al wel hebben verworven, namelijk dat er eenvoudigweg geen God bestaat. En o wat voel ik mij dan alleen – want ik heb de waarheid geenszins in pacht en ik wil niemand overtuigen van mijn gelijk en eigenlijk durf ook niet te stellig te zijn, want stelligheid kan leiden tot verschansingen en verschansingen tot dogma's en daar ben ik nu juist volkomen wars van. Help mij! Iedere kleurbekening van mijn kant kan worden uitgelegd als bewijs van het gelijk en het gevoelen van de ander – hoe moet ik nu duidelijk maken waar ik voor sta?

Dit is een heel lastig parket. Maar gelukkig weet ik mij niet helemaal alleen. Er zijn meer mensen die worstelen met deze problematiek die veel weg heeft van een werkelijk dilemma. Graag laat ik in dit verband de auteurs aan het woord van de *Catechismus van de compassie*, die er in hun voorwoord als volgt over komen te spreken:

“In de seculiere tijd waarin wij leven wordt vaak gezegd dat religie en geloof hebben afgedaan. Niets is minder waar. Mensen stellen zich niet minder vragen over de zin van het leven omdat de kerken leeglopen. Integendeel zelfs. Vragen worden alleen anders gesteld en antwoorden elders gevonden. Maar de secularisatie heeft enkele consequenties die het vinden van antwoorden bemoeilijkt. De kennis van de eigen culturele traditie wordt slechts beperkt of

¹¹ T. Tellegen: “'s Nachts, in het donker”, in: *Als we vlammen waren*, 1996.

helemaal niet meer doorgegeven aan jongere generaties. (...) Gebrek aan kennis werkt vooroordelen en discriminatie in de hand. Alle gelovigen worden over één kam geschoren. Over godsdienst wordt zo willekeurig gesproken dat het wel lijkt alsof religie de bron van alle kwaad is. Gematigde vormen worden veronachtzaamd of zelfs ontkend omdat ze minder ophef veroorzaken dan orthodoxe richtingen.”¹²

En verderop in hun overigens zeer aan te raden boek komt het volgende ter sprake:

“Maar is het geloof niet de bron van alle kwaad gebleken? Is de godsdienst niet de oorzaak van de meest gewelddadige bladzijden van de geschiedenis? (...) Zodra een geloof pretendeert de enige waarheid te bezitten, gaat het mis. Dan stollen bepaalde ideeën tot bunkers waarin men zich verschanst en van waaruit men vermeende vijanden aanvalt. Hoed je dan voor ‘gelovigen’! Maar geloof is iets heel anders dan de waarheid in pacht menen te hebben. (...) Geloof is een akte, een handelen, een werkwoord. Wat ik zelf doe om compassie en verbondenheid te tonen, om gelijkheid, broederschap, verzoening, rechtvaardigheid en vrijheid te bevorderen, om naar waarheid te zoeken en mijn roeping te volgen, dat is geloof.”¹³

Eerder sprak ik al over de angst om echt kleur te bekennen. Lopen we dan immers niet het risico ons vast te leggen en geen ruimte meer te laten voor twijfel of voor andersdenkenden? Neem het gerust van mij aan: het valt nog niet mee om vrijzinnig te zijn. In dat verband deel ik graag een zeer illustratieve ontwikkeling met u. Middenin de steeds verder seculariserende samenleving worstelde de Remonstrantse Broederschap rond 2006 steeds meer met het formuleren van een antwoord op de vraag: waar staan jullie nu eigenlijk voor? Niet alleen kwam die worsteling voort uit een angst voor verschansingen. Daarnaast voelde men de grote moeilijkheid van het verwoorden van datgene wat de geloofsgemeenschap onderling verbindt. Want welke woorden doen nu werkelijk recht aan het gevoel van een ieder binnen die gemeenschap? Er ontstond een uitgebreide en langlopende discussie over de vraag of wij wel zover moesten gaan om zoiets onder woorden te brengen. En uiteindelijk spitste e.e.a. zich toe op de vraag of er wellicht een nieuwe belijdenistekst moest worden geschreven. Voorzeker geen vaststaande en eeuwig-geldende belijdenis die door iedereen zou moeten worden onderschreven en gevolgd – zoiets past uiteraard niet binnen een non-dogmatische geloofsgemeenschap - maar wel een poging om in woorden te vangen wat de leden van de Broederschap ten diepste beweegt. Ik zal het u eerlijk bekennen: ik was zeker geen voorstander van een nieuwe belijdenis. Ik voelde op geen enkele wijze de behoefte aan een gemeenschappelijke verklaring en ik wilde ook liever niet dat de Broederschap namens mij meende te moeten spreken. Nog niet eens vanuit de angst om kleur te bekennen, maar meer vanuit de vrees dat dit geen recht zou kunnen doen aan de pluriformiteit van geloofsopvattingen binnen één en dezelfde groep mensen. Kortom: ik zag geen noodzaak en ik vond de onderneming tamelijk “on-remonstrants”... Maar om kort te gaan: de belijdenistekst is er toch gekomen. En uiteindelijk ontroert mij toch de zoekende wijze waarop

¹² Chr. Berkvens-Stevelinck en A. Alblas: *Catechismus van de compassie, Uit de kunst*, p. 12.

¹³ Ibidem, p. 115.

is geprobeerd woorden te geven aan iets wat van mij niet in woorden gevat hoeft te worden. Ik citeer u het eerste gedeelte van de daadwerkelijke tekst:

*“Wij beseffen en aanvaarden
dat wij onze rust niet vinden in de zekerheid van wat wij belijden,
maar in verwondering over wat ons toevalt en geschonken wordt;
dat wij onze bestemming niet vinden in onverschilligheid en hebzucht,
maar in wakkerheid en verbondenheid met al wat leeft;
dat ons bestaan niet voltooid wordt door wie we zijn en wat we hebben,
maar door wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten. (...)”*

Op diverse momenten kwam ik reeds te spreken over het risico van verschansingen. Dat risico overstijgt het kader van een één-op-één-gesprek dat ik wellicht van tijd tot tijd voer met mensen die mijn geloof bevragen. Het wordt namelijk pas echt problematisch wanneer groepen mensen door dit soort verschansingen lijnrecht tegenover elkaar komen te staan en wel op zo’n manier dat intolerantie en soms ook geweld daar het gevolg van zijn. Ik hecht in dat opzicht belang aan een tendens die Bas Heijne in oktober 2011 benoemde in een column in *NRC*:

“(...) een land dat goed in zijn vel steekt, kan zich ongerijmdheden veroorloven. Cultuur is samenhang – en culturele samenhang is nooit rationeel georganiseerd, voegt zich zelden naar verlichte principes. Cultuur bestaat uit dikke lagen geschiedenis, restanten van achterhaalde en verworpen denkbeelden, brokstukken van vergane tradities. In een evenwichtige samenleving voel je je niet bedreigd door religieus-culturele uitingen die niet stroken met je eigen opvattingen. (...) Alleen, jammer, dit is geen evenwichtige samenleving. Daarom verandert het grijze gebied tussen rationele denkbeelden en ongerijmde religieuze en culturele uitingen steeds vaker in een strijdperk. (...) Zowel bij de oude multiculturalisten als bij de bestrijders van de achterlijkheid gaan verlichting en intolerantie hand in hand.”¹⁴

Ik deel Heijne’s observaties en een dergelijke ontwikkeling baart mij grote zorgen. Als Vrijmetselaar stel ik mij daarbij onmiddellijk de vraag: wat zou ik kunnen betekenen in deze ontwikkeling, waar sta ik en wat zou mijn constructieve bijdrage kunnen zijn aan het hieraan gerelateerde debat?

Deze vragen brengen mij bij een ontwikkeling die ik waarneem binnen de Vrijmetselarij. Uiteindelijk vormt immers ook de Vrijmetselarij een afspiegeling van de samenleving waarbinnen zij functioneert. Dat is logisch en dat is goed – alleen op die manier kunnen wij mijns inziens zinvol bijdragen aan het bouwen aan een betere wereld. En dus zien we ook binnen de Vrijmetselarij een opkomst van, laten we voor het gemak zeggen, een meer atheïstisch georiënteerde manier van werken. Vanuit mijn sterke behoefte om ruimte te geven en te krijgen voor een veelheid aan inzichten en opvattingen vind ik het prachtig dat binnen de Vrijmetselarij diverse werkwijzen naast elkaar kunnen en mogen bestaan. En ik

¹⁴ B. Heijne in *NRC*, 1 oktober 2011.

hoop van harte dat wij in staat zullen blijken om bij voortduring kennis te blijven nemen van elkaars manier van arbeiden, zodat uit die wederzijdse kennisname en de daaruit voortvloeiende kruisbestuiving een integratie kan ontstaan die ons geheel ver zal doen uitstijgen boven de eenvoudige optelsom van de samenstellende delen.

We moeten er daarbij voor waken dat wij niet in dezelfde valkuil vallen als sommige deelnemers aan de samenleving waarvan ook wij deel uitmaken. Laten wij elkaar dus niet onbedoeld dwingen om verantwoording af te leggen voor de keuze van de werkwijze waarbij wij ons het meest thuis voelen. Laten wij als Vrijmetselaars een voorbeeld zijn van hoe verschillende manieren van werken en uiteenlopende inzichten en gevoelens probleemloos naast elkaar kunnen bestaan en laten wij vanuit een oprechte interesse in wat de ander beweegt in een voortdurende dialoog blijven met elkaar. Alleen dan kunnen wij werkelijk gezamenlijk blijven arbeiden aan wat we zo mooi aanduiden als de Tempel van de Mensheid. Zelfs en juist ook als wij een ander gevoel hebben dan de zuster of broeder die naast ons op de kolommen werkt, geldt voor ons de uitdaging om met elkaar te blijven praten en te blijven zoeken en om samen te streven naar een heelheid die de wereld nodig heeft. Op die manier kunnen wij laten zien en ervaren hoe het ook kan, hoe het misschien eigenlijk zou moeten en hoe het hopelijk uiteindelijk ook gestalte zal kunnen krijgen in de wereld waarin wij met elkaar leven. Misschien treedt dan wel in werking wat Nobelprijswinnaar Tomas Tranströmer zo prachtig omschreef:

“Twee waarheden naderen elkaar. Eén komt van binnenuit, één van buitenaf en waar zij elkaar ontmoeten bestaat een kans jezelf te zien.”¹⁵

Laat ik aan het eind van deze lezing terugkeren naar de olifant. Want de fabel gaat verder en zij eindigt op een ronduit ontroerende manier. Als wij dan niet zelf de olifant zijn, laat ons de olifant dan benaderen als de eekhoorn – laten wij er voor hem zijn, hem misschien zelfs stiekem benijden, maar bovenal: laten wij hem in zijn waarde laten:

*“Beste olifant,
Ik hoorde je zonet weer vallen.
Je ligt nu ergens op de grond onder een boom.
Je hebt pijn, je hebt misschien van alles gebroken en je
neemt je voor nooit meer in een boom te klimmen.
Je denkt dat wij je verschrikkelijk dom vinden dat je
altijd weer in bomen klimt en altijd weer valt.
Wij vinden je ook dom.
Maar wij bewonderen je ook!
Wij doen niets wat wij niet kunnen, jij wel.
Wij denken altijd na voor we iets doen, overwegen*

¹⁵ T. Tranströmer: “Preludes II”, in: *De herinneringen zien mij, Verzamelde gedichten / Memoires*. Vertaling en nawoord Bernlef, 2011.

*de gevolgen – jij begint gewoon.
Wij zijn bang voor vergissingen en verkeerde
inschattingen – jij hebt wel iets belangrijkers aan je hoofd.
Olifant, ik schrijf je omdat ik weet dat wij nog heel
vaak tegen je zullen zeggen dat je niet meer moet
klimmen, dat wij met je te doen hebben, dat als wij jou
waren we nooit meer ergens in zouden klimmen – terwijl
wij eigenlijk, net als jij, boven op een boom
zouden willen dansen, ook al zouden we net zo
hard vallen als jij.
Olifant, luister niet naar ons. Blijf klimmen!”¹⁶*

Spiritualiteit en wetenschap... Bijten ze elkaar? Bestrijden ze elkaar? Of vinden ze elkaar en voeden ze elkaar? Uiteindelijk zal ieder antwoord op dit soort vragen een persoonlijk antwoord moeten zijn. Mijn antwoord kent u nu en het is aan u om er het uwe van te vinden en te voelen. Mijn antwoord laat zich in ieder geval nog altijd het beste samenvatten door dat ene gedicht van Tellegen. Ik begon ermee. Halverwege gaf ik er u mijn duiding van. Ik kan en wil niet anders dan dit betoog er nu ook mee afsluiten – met woorden voor datgene waarvoor uiteindelijk geen woorden zijn...

*'s Nachts, in het donker, onder zijn paardendeken –
als hij zijn norsheid in spiegels heeft gezien –
denkt Newton:
'Maar wil de appel wel vallen,
wil God wel bestaan...'*

*en zie, de wil wandelt over de wateren,
op zijn schouder de zwaartekracht
en in zijn hand de liefde, van esenhout
en eenzaamheid,*

wandelt naar ons toe.¹⁷

Ik dank u voor uw aandacht en ik zie uit naar onze uitwisseling.

Ingrid de Bonth
Voorschoten, november 2018
Loge Ishtar te Leiden
Loge Ziggurat te Den Haag
ingrid-marlies@hotmail.com
www.vrijmetselaars-leiden.nl
www.vrijmetselaars-den Haag.nl

¹⁶ T. Tellegen: *Het wezen van de olifant*, 2010, p. 107.

¹⁷ T. Tellegen: "'s Nachts, in het donker", in: *Als we vlammen waren*, 1996.